

Közéleti és magánéleti válság Katona József Bánk bán című tragédiájában

Bevezető gondolatok

Amikor Katona József 1815-re elkészült művét, a *Bánk bánt* 1833-ban bemutatták Kassán, a közönség nemcsak a majd 1848. március 15-étől nemzeti drámáknak számító tragédiát láthatta, hanem egy népszerű európai vándortémának egyik mesteri feldolgozását is. A 13. század eleji magyarországi eseményekről egykorú évkönyvek, krónikák emlékeztek meg, amelyek sokféle változatban ábrázolták az eseményeket, hasonlítottak azonban abban, hogy kiemelték a királyné bűnösségét, másrészt hangsúlyozták az erkölcsi tanulságot és a rokonszenvet a Bánk-házaspár mellett. Katona drámájának kassai ősbemutatóját nem övezte általános kritikai figyelem; az irodalmi ízlés legfőbb formálói, például Kazinczy és Vörösmarty, nem vagy csak alig vettek tudomást róla. A közönség is vegyes érzelmekkel fogadta ezt a számára eladdig szokatlan darabot, amely rendkívül árnyalt magyarságképet közvetített, és mind a kérdésfelvetései, mind a főhős alakja meglehetősen összetett volt. A *Bánk bán* diadalmenete az 1840-es években kezdődik, majd miután 1858-tól kezdve egy évtizedig csak cenzúrázott változatban adhatták elő, értő kritikákkal Gyulai Pál és Arany János segít enyhíteni a mellőzöttségét.

A tétel kifejtése

Konfliktusos és középpontos. Katona *Bánk bánja* rendkívül összetett alkotás mind műfaji, mind tartalmi szempontból. Egy olyan ötfelvonásos (-szakaszos) műről van szó, amely tipikus **konfliktusos drámaként** indul (ebben Szophoklész *Antigonéjának* hagyományát követve), melyben a világrend, **a harmónia felborul**, és a főhős, Bánk **nem tud létezni** az új világrendben; ezért szembeszáll az új világrend letéteményesével, Gertrudis királynéval. Az új rend azonban nem egyértelműen az ő bukásának következménye: az ötödik felvonásban hazaérkezik Endre király, hogy az információhiány állapotában **passzív középpontja** legyen az eseményeknek; ez már a **középpontos drámára** jellemző (melynek egyik prototípusa Szophoklész *Oidipusz királya*). Bánk cselekvése tehát csak a negyedik felvonás végéig tart – igaz, az ötödik felvonásban bizonyos értelemben egyáltalán nem történik cselekvés, szinte csak az előzetes események végkifejlete bontakozik ki egyre terjedelmesebben, hatalmas feszültség közepette: a királyné halott, Petur bán is meghalt, sőtét fináléként pedig Melindának, Bánk hitvesének a holttestét hozzák be a palotába. Bánk és a király lelkiileg összeomlik. A büntetés, úgy tűnik, nem embertől adatik. De hogyan jutottunk el idáig? Vizsgáljuk meg Bánk nagyrúr helyzetét az eseményekben!

Bánk kettős terhe. Az első szakasz fordulatos cselekménye igazi romantikus „bújócska”: mellékajtok, hátsó szobák, folyosók labirintusában zajlanak a baljós események, az elhangzó szavakat a jelenlévőkön kívül általában mások is hallják az ajtón túlról; az információ bűvópatakként áramlik, olyan mellékutakon, amelyen Magyarország második embere – jelen pillanatban, a király távollétében, az első –, a bán kénytelen vidéki úttjáról a báltól hangos palotába érkezni. Bánk **eleve zaklatott** a méltatlan körülmények miatt, ám amikor kiderül, hogy a főúri összeesküvés titkos jelszava felesége, Melinda neve, zaklatottsága **győtrődéssé** erősödik. A konfliktus, Bánk kettős terhe az első felvonás végi **nagymonológban** válik teljesen világossá: „De hát Melinda! oh! hát a haza! / Itten Melindám, ottan a hazám – / A pártütés kiáltoz, a szerelmem / Tartóztat.” Szeretett hitvese gyanúba keveredik, a magyar főurak pedig a meráni királyné és pártfogói ellen szervezkednek: **egy magán- és egy közéleti válság** körvonalazódik. A főúr fegyvelmezi gondolatait, és **objektivitásra törekszik**: „Szedd rendbe, lélek, magadat és szakaszd / Szét mindazon tündéri láncokat, / Melyekkel a királyi székhez és / A hitvesedhez, gyermekidhez, oly / Igen keményen meg valál kötözvel!” Igyekszik tehát **érzelemmentesen, részrehajlás nélkül, az ország vezetőjéhez méltóan** szemlélni a szituációt. Így érkezik meg Petur bán házába, a „békételenek” közé a második felvonásban.

Az objektivitás kudarca azonban hamar kiderül: sikerül ugyan lecsitítania a forrongó urakat, a király nevében rendre intenie Peturt, a felvonás végén, Bánk belépőjével („Melinda”) megjelenő Biberach hozta hír **újra indulatossá teszi** a nagyrurat: a főúri gyűléssel egyidőben a királyné öccse, Ottó Melindával van a palotában. Az **összetett politikai-nemzetiségi szituációt** Biberach teszi teljessé; II. Endre hívására a magyar főurak mellett az Adria-tenger keleti partvidékéről származó merániak is pozícióba kerültek, Melinda maga, bátyjaival, Mihál és Simon bánokkal együtt spanyol (bojóthi), **Biberach** pedig „egy

lézengő ritter”, **opportunistá, kóbor német lovag**. Bíberach mindig a saját hasznát lesi, ezért hol az egyik, hol a másik fél pártjára áll.

Bánk és Melinda konfliktusa azzal a vitával jelenik meg előttünk, amelybe Bánk emblemikus „Hazudsz!” felkiáltásával kapcsolódunk be a harmadik felvonás elején. Melinda erényén valóban folt esett, noha akarata nélkül: Bíberach mesterkedésének köszönhetően Ottó tudatmódosító porok segítségével elaltatja a királynét és elcsábítja Bánk feleségét. Bánk leplezetlen undorral tekint kétségbeesett feleségére. A **magánéleti tragédia** itt újra **összekapcsolódik a közéletivel**. Bánkot ugyanis felkeresi az előző felvonásból már ismerős Tiborc, a jobbágy, aki huszonhat évvel azelőtt megvédte a későbbi bán és apja életét. Tőle értesül a nép nehéz helyzetéről.

A kettős teher görbe tükre. A negyedik felvonásra **Gertrudis királyné jelleme is árnyalttá válik**. A királyné viszonya öccsével, **Ottóval**, igen sajátos. Noha szeretné látni, hogy testvére sikeresen hajtja végre csábítási tervét, már az első felvonásban „biborunk / Bemocskolójá”-nak nevezi őt, aki **ügyetlenségével veszélyt jelent** a királyné (közéleti) pozíciójára is: „A célod nem; de a módjaid / Utálhatom.” – mondja Gertrudis Ottónak. Nehéz lenne erkölcsileg felmentenünk a királynét, de azt sem mondhatjuk, hogy maradéktalanul **a velejéig romlottak**, alávalónak, sunyinak **ábrázolt öccse** mellett állna. Látjuk tehát, hogy a királynénak is dilemmát okoz magán- és közéleti szerepeinek összeegyeztetése, noha morálisan mindkét szempontból kifogásolható.

Amikor **Bánk és Gertrudis** a negyedik felvonásban **szemtől szembe kerül egymással**, mind Melinda, mind az ország esete ott vibrál kettejük konfliktusában. Ellentétük azonban csak akkor érheti el **tetőpontját**, amikor **megjelenik Ottó: Bánk** indulata erre új lendületet vesz, és **átkot mond** Ottó és így egyszersmind **a királyné hazájára** is: „Örökre átkozott légy, átkozott! / És átkozott a hely, melyben születtél!” A következő lépésként Gertrudis veszti el az önuralmát, és hazája védelmében emel tőrt Bánkra, aki azt ellene fordítja. **Sötéten ironikus**, hogy végeredményben a királynénak is a saját hazája védelmében kell vesznie, akárcsak Petur bánnak és (részben) Bánknak.

Végül az igazságszolgáltatás **Endre király** alakjában érkezik, aki azonban ugyanolyan **cselekvésképtelen**, mint Bánk. Büntetni sem képes; ahogy Solom mester mondja Bánkról: „Nézd, uram, e csüggedést! – Király, / A büntetés már ennek irgalom.”

A tétel összegző leírása

Bánk tragédiája egyszerre magánéleti és közéleti tragédia. A nagyúr összetett, romantikus alkat: olykor határozott és ellentmondást nem tűrő, olykor zavart, érzelmvezérelt. Mind hitvesével, mind az ideiglenesen rá bízott ország állapotával kapcsolatban nagyot változik az álláspontja, és ennek megfelelően cselekszik; azonban hiába törekszik racionális döntések meghozatalára, végül mégis érzelmei kerekednek felül.